

PLATO EN HET GRIEKSE DENKEN

I.

Als de geschiedenis ons van iets overtuigt, dan hiervan, dat niet discontinuïteit, maar continuïteit haar meest opmerkelijke eigenschap is. Het momentele kan even heel belangrijk lijken, maar in verreweg de meeste gevallen is de doorwerking ervan kortstondig en oppervlakkig. Wat eerst revolutionaire vernieuwingen heten, zijn in werkelijkheid meestal niet meer dan flauwe rimpels op de bovenkant en verschuivingen van het decor. Tot de diepte van het bestaan dringen zulke gebeurtenissen nauwelijks door. Daar zet de onderstroom van het leven zich voort in dezelfde bedding als voorheen. Daar is veel meer continuïteit en stabiliteit dan de oppervlakkige beschouwer vermoedt. Niet dat zich in de ondergrond niet ook veranderingen voltrekken, maar dan immer als een nieuwe lente van het verleden, als een re-formatie die het verleden in nieuwe luister doet opbloeien, kortom als wat in het Griekse taaleigen *kainos* heet; dat wil zeggen: nieuw in tegenstelling tot wat afgedragen en versleten en door de lange duur vergaan was.

Wat dat betreft kan men er dan ook dankbaar voor zijn, dat zich in de wetenschap der geschiedenis duidelijk een andere tendens is gaan ontwikkelen, die niet meer een-

zijdig alle aandacht richt op politieke gebeurtenissen als troonswisselingen, oorlogen, revoluties, ontdekkingen (hoe belangrijk die misschien soms ook kunnen zijn), maar die ook oog heeft voor wat zich afspeelt in het alledaagse leven van de gewone mensen, en die zo oog tracht te krijgen voor het denken en voelen van de mens in het grijze verleden, kortom voor zijn levensinstelling. Vooral in Frankrijk, in de kring der zogenaamde annalisten (genoemd naar het tijdschrift *Annales*), is op dat gebied baanbrekend werk verricht.

Ook moet in dit verband genoemd worden de naam van de Engelse historicus H. Butterfield, hoogleraar in de moderne geschiedenis te Cambridge. Zijn instelling tegenover de geschiedenis leert men het beste kennen uit het boek *Christianity and history*.¹ Hij had niets van de systematische onderzoeker van oude kronieken en brieven; ook niets van de moderne wetenschappelijke teamworker. Daarvoor was zijn werkwijze te weinig systematisch en schools. Hij achtte zelfs bepaalde patronen, die iemand als Toynbee² in de geschiedenis meende te ontdekken, een belemmering bij de bestudering van het verleden. Zulke patronen zijn immers niets anders dan rimpelingen, die de wind op het wateroppervlakte doet ontstaan. Voor Butterfield is geschiedenis vooral een geestelijk gebeuren en om die reden acht hij wetenschappelijke bestudering van de geschiedenis dan ook niet goed mogelijk zonder religieus inzicht. En de reden dat het christelijk geloof voor de beoefening van de geschiedwetenschap van zo grote beteke-

1 London, 1949.

2 Arnold J. Toynbee (1889-1975), Britse historicus, vooral bekend vanwege zijn *A Study of History*, een twaalfdelig werk waarin hij opkomst en ondergang van diverse beschavingen analyseert.

nis is geweest, is, dat hier religie en historie op het innigst met elkaar verbonden zijn. Het christelijk geloof maakt de historicus inzichtig. Het stelt hem in staat de dingen te bezien in eeuwigheidslicht.

In het laatste hoofdstuk, dat gaat over historie en religie, stelt de auteur dan ook vast: “Niets raakt zozeer de huidige situatie als het christelijk geloof.”³ Het is niet het “nieuwewetse” geloof, maar “het aloude christendom, dat in ons deel van de wereld reeds vijftien eeuwen lang voor iedereen beschikbaar is geweest, – een godsdienst van de geest, gericht op een hogere wereld; een godsdienst die naastenliefde en nederigheid predikt, vertrouwt op de Voorzienigheid Gods, zich daaraan onderwerpt, en die het hart en zijn schatten stelt in de hemel. Een religie die zó is, bewaart de mensen er voor om zich goden van hout en steen te maken, of zich grote offers te getroosten voor abstracties en als bezetenen tekeer te gaan met verzinsels als zelfrechtvaardiging, zoals men die vooral in de twintigste eeuw zo vaak gebruikt heeft.”⁴

Zó ziet Butterfield de christenen in de geschiedenis staan; als mensen die als de Wijzen uit het Oosten hun koers laten bepalen door een verre ster. Zij hebben “een aantal aanwijzingen (*signposts*), waarop zij zich kunnen oriënteren”.⁵ Daarbij is hun aandacht vooral gericht op de binnenkant van de geschiedenis, op het innerlijke en geestelijke. Dáár voltrekt zich het eigenlijke, het meest wezenlijke. Dáár is historie. “De gewone geschiedkundige zal er niet aan denken, om zijn lezers erop attent te maken,

3 *Christianity and History*, London, 1949, p. 130.

4 *Ibidem*, p. 130.

5 *Ibidem*, p. 131.

dat bijvoorbeeld in het jaar 1800, evenals in voorafgaande en volgende jaren, duizenden eenvoudige predikanten en priesters week in week uit het Evangelie predikten; de landbouwers, ambachtslieden en handelaars wezen op Gods geboden; zieken en rouwdragenden de troost van het eeuwig leven brachten; en jong en oud onderwezen omtrent de diepste vragen als leven en dood, zonde en genade, hemel en hel. En toch was dat alles van buitengewone waarde, omdat het de kwaliteit van het bestaan bepaalde en de loop der geschiedenis beïnvloedde. Zelfs in tijden van de grootste afval en verwereldlijking bleef deze lamp branden en verlichtte zij velen met haar schijnsel. Het is met geen mogelijkheid zelfs maar bij benadering te zeggen, welk een invloed deze onderstroom van onopgemerkte vroomheid op de geschiedenis van Europa heeft gehad.”⁶

Er is dus veel meer continuïteit en stabiliteit in de geschiedenis dan de gewone, wetenschappelijke onderzoeker vermag waar te nemen. Men heeft er geestelijk onderscheidingsvermogen voor nodig, dat beseft dat de geschiedenis een binnen- en een buitenkant heeft. Behalve de officiële bovenstroom, die afgelezen kan worden uit politieke, maatschappelijke en economische documenten, is er een onderstroom, die heel het publieke leven draagt. Wie daar geen oog voor heeft en er geen rekening mee houdt, mist de sleutel in zijn benadering van de geschiedenis. Hij blijft een bibliothecaris, wiens kennis niet verder rijkt dan “schimmige waarnemingen van het verleden” (*otiosa notitia historiae*), zoals Melanchton opgemerkt heeft in zijn *Apologie* van de Augsburgse Confessie.⁷

6 Ibidem, p. 131.

7 Phillip Melanchton, *Apologie*, II, *Quod fides in Christum iustificet*.

II.

Continuïteit en stabiliteit in de geschiedenis zijn duidelijk waarneembaar als men zich verdiept in de geschiedenis van de antieke wereld. Iemand als Luther is zich dat terdege bewust geweest. En zeker niet minder Melanchton, getuige het feit dat hij zo grote plaats heeft ingeruimd voor de oude talen in het onderwijs. Hij zag de breuk tussen Athene en Jeruzalem niet als een volstreekte scheiding. Latere onderzoeken hebben hem in het gelijk gesteld. Gebleken is, dat de gedachte dat Israël een geïsoleerd eiland zou zijn in de oude volkerenwereld, onjuist was. De eeuwen door is het door duizend vezelen en draden verbonden geweest met de omringende naties. Hetzelfde geldt van Griekenland. Het is evenals Israël een loot van eenzelfde stam. In zekere zin vormen alle landen rondom de Middellandse Zee en van het Nabije Oosten een culturele eenheid. Ook het christendom hoort daarbij. Het bewijsmateriaal ervoor is bijeengebracht door Cyrus H. Gordon in zijn boek *Before the Bible*.⁸ Haast is men geneigd tot de gedachte, dat het Nieuwe Testament in samenvoeging met het Oude Testament de gecanoniseerde essentie is van alle historische, religieuze en ethische waarden, die de ondergrond waren van de oude geschiedenis. Niet alleen Israël heeft er een belangrijke bijdrage voor geleverd, maar ook Egypte, ook Hellas, ook Foenicië, ook Perzië, ook Rome. De heerlijkheid der volken is hier in één schuur bijeengebracht. Onwillekeurig moet men erbij denken aan de

⁸ London, 1962.

nieuwtestamentische uitdrukking: “de volheid des tijds”.⁹ De historie van vele volken is in het Nieuwe Testament in één historische bedding geleid. Méér dan enig geschrift uit de oudheid is de Bijbel katholiek, oecumenisch. Het graan van vele eeuwen en vele volken is gemaaid, in schoven gebonden, gedorst, gemalen, doorzuurd met de zuurdesem van de Heilige Geest, en zo tot één brood geworden.

Omdat wij in een tijd leven, die geen oog meer heeft voor de continuïteit in de geschiedenis en daarom ook niet voor de katholiciteit van de Heilige Schrift (zoals wij in het inleidend hoofdstuk aantoonde), is het noodzakelijk daarop grote nadruk te leggen. In bijzondere mate geldt dat voor de Griekse bijdrage aan die schriftuurlijke katholiciteit, waar juist het Griekse denken thans als een storing ervaren wordt en buiten de canon dreigt gestoten te worden. En dat nota bene, waar het Nieuwe Testament de Hebreeuwse taal en denkvorm losgelaten heeft en het Evangelie overgezet heeft in het Grieks! En waar bovendien onder leiding van de Heilige Geest de gelovigen zijn losgemaakt van Jeruzalem en van de Joodse toekomstverwachting, en de wereld zijn ingezonden, begiftigd met de Heilige Geest, die hen in staat stelde om voor alle volken rondom de Middellandse Zee “in hun eigen taal van de grote daden Gods te spreken”.¹⁰

Al te weinig is de christenheid zich de draagwijdte bewust van de overgang, die heeft plaatsgevonden tussen het Pinksterfeest en de inname van Jeruzalem omstreeks het jaar 70 na Christus. Het dramatische karakter ervan komt het duidelijkst naar voren in het boek Handelingen der

9 Galaten 4:4; Efeze 1:10.

10 Handelingen 2:8, 11.

Apostelen en de Brieven van Paulus. Wat Lukas, als auteur van het boek Handelingen, wil laten zien, is het vervolg van het Evangelie in het Romeinse Rijk. De prediking van Jezus Christus, de gekruisigde en opgestane, in de hoofdstad van dat Rijk¹¹ belicht hij als het hoogtepunt van de uitstorting van de Heilige Geest op de Pinksterdag in Jeruzalem. De weg van het Evangelie was niet voltooid in Israel, maar liep over Antiochië, Filippi en Athene naar Rome. De val van Jeruzalem was daarom voor de heidenchristenen een bevestiging achteraf van de weg, die de Heilige Geest de apostelen gewezen had. Hoe grote weerstanden binnen de vroegchristelijke gemeente te Jeruzalem eerst overwonnen moesten worden, blijkt duidelijk uit het boek Handelingen. Paulus zelf is er het voorbeeld van. Terugziende op zijn verleden vertelt hij koning Agrippa, hoe hij “tegen de prikkels achteruit sloeg”¹²; een uitdrukking ontleend aan de Griekse literatuur. Maar de werking van de Heilige Geest overwon de tegenstand en maakte hem tot “een uitverkoren werktuig om Jezus’ naam te brengen voor heidenen en koningen en de kinderen Israëls”.¹³ De Heilige Geest spreekt niet één taal: het Hebreeuws; óók de taal der heidenen neemt Hij in dienst.

Niet alleen in het heden, maar ook in het verleden is er telkens geweest op de schade, die de overzetting uit de Hebreeuwse in de Griekse taal het Evangelie berokkend heeft. Zelden echter is er voldoende aandacht gegeven aan de winst, die de verhellenisering van het Evangelie heeft opgeleverd. Er moet toch in deze weg van het Evangelie

11 Handelingen 28.

12 Handelingen 26:14.

13 Handelingen 9:15.

van Jeruzalem naar Rome iets zichtbaar geworden zijn van de bedoelingen van de Heilige Geest. De apostel Paulus zelf getuigt ervan in zijn Brief aan de Romeinen, als hij gesproken heeft over het geheimenis van Gods weg met Israel, die lijkt op een verstoting,¹⁴ maar die in feite slechts een omweg was. Hij roept dan in verwoording uit: “O diepte van rijkdom, van wijsheid en van kennis Gods, hoe ondoordringbaar zijn zijne beschikkingen en hoe onnaspeurlijk zijne wegen!”¹⁵

Dat deze weg over het Griekse taalgebied gelopen heeft, kan niet toevallig geweest zijn; net zo min als het buiten de leiding en bedoeling van de Heilige Geest gelegen heeft, dat de Kerk niet meer spreekt over Jezus als de rabbi van Nazareth, of als de Messias, maar als de Heer (*Kurios*) en als de Christus. Ja zelfs, dat in het Nieuwe Testament de aanhalingen uit het Oude Testament genomen zijn uit de Septuaginta, de Griekse vertaling ervan. Eén van de meest treffende en belangrijkste gevolgen daarvan is de overzetting van het Hebreeuwse woord verbond (*berith*) in het Griekse woord testament (*diatheke*). Hierbij is méér in geding dan louter een verschil in taalnuances. Er vindt een niet geringe verschuiving plaats in theologisch opzicht. Een verschuiving, die sterke weerklank heeft gehad in de vroegchristelijke gemeente, getuige de hoofdstukken 8 tot en met 10 van de Brief aan de Hebreëën: “Christus als de volmaakte Hogepriester der toekomstige goederen is door de hogere en volmaakter Tabernakel, niet met handen gemaakt, met zijn eigen bloed ingegaan, eens voor altijd, in het heiligdom, en heeft aldus een eeuwige verlossing

14 Romeinen 11:1.

15 Romeinen 11:33.

gekregen.”¹⁶ En: “Waar een testament is, moet noodzakelijk van de dood van de erflater melding gemaakt worden; een testament toch wordt alleen van kracht, indien er iemand gestorven is.”¹⁷ Het woord *verbond* is uitdrukking van een immer voortgaande dialoog tussen God en mens; het woord *testament* legt de nadruk op een historisch vastgelegde beschikking met eeuwige rechtsgeldigheid.

Willen wij ons rekenschap geven van de betekenis van het helleniseringsproces dat zich heeft voltrokken in de tijdperiode tussen het Pinksterfeest en de ondergang van Jeruzalem, dan worden wij gedwongen ons te verdiepen in de bijzondere kenmerken van de Griekse cultuur en ons af te vragen in hoeverre die van waarde zijn geweest voor de verbreiding van het Evangelie en het ontstaan van de Kerk in het Middellandse Zeegebied.

De grote geleerde en Duitse refugié Werner Jaeger heeft in een reeks lezingen (een jaar vóór zijn dood in 1960 aan de Harvard Universiteit) over het christelijk geloof en de Griekse *paideia*¹⁸ erop gewezen, dat voor de Grieken cultuur hetzelfde was als filosofie, waarbij echter onder filosofie niet zozeer een bepaalde leer en wereldbeschouwing verstaan moet worden als een levenshouding (*a way of life*). Het was dankzij deze Helleense levenshouding dat er een ontmoeting mogelijk was tussen Grieken en christenen. Er vonden gesprekken plaats, die de christenen opvorderden om hun geloof te verwoorden en het toegankelijk te maken voor niet-christenen. Op deze wijze kwam het tot een uitwisseling van gedachten, die ook voor de christenen een

16 Hebr. 9:11v.

17 Hebr. 9:16v.

18 Werner Jaeger, *Early Christianity and Greek Paideia*, Cambridge (Massachusetts), 1961.

grote verrijking betekende. Hier stoten wij op een eerste facet van de winst van het helleniseringsproces voor de vroegchristelijke Kerk. Men kan het omschrijven met een Grieks woord, dat wij meerdere malen in het Nieuwe Testament aantreffen: *parrhesia*, vrijmoedigheid. Men zou het ook kunnen vertalen als: spreekvaardigheid, uitdrukkingsvermogen. *Parrhesia* was een vrucht van de Atheense democratie. Tirannie betekende voor de Griek: onderdrukking van de vrijheid om zijn mening naar voren te brengen. De overgang uit de Joodse wereld naar Griekenland en Rome hield voor de apostelen en de christelijke gemeente in: de noodzaak zich deze *parrhesia* eigen te maken. Dat bracht met zich mee, dat zij daardoor de beschikking kregen over de immense rijkdom van de Helleense taal, zoals die in de loop van eeuwen ontstaan was door dichters en zangers, wetgevers en filosofen, natuuronderzoekers en geschiedschrijvers.

Aan deze Griekse taalschat heeft de nieuwtestamentische gemeente het te danken, dat zij nieuwe mogelijkheden kreeg om haar geloof in de opstanding van Christus en in het eeuwige leven duidelijker te verwoorden en in zijn gevolgen uit te werken. De Hebreeuwse taal bezat die mogelijkheid niet. De Griekse filosofie had het begrippenarsenaal opgebouwd, dat de schrijvers van het Nieuwe Testament in staat stelde om de eeuwigheidsdimensie van het Evangelie tot uitdrukking te brengen en om de nieuwtestamentische hoop af te grenzen van de Joodse eindtijdverwachting. De volle rijkdom van de verlossing door Christus' lijden en sterven en opstanding was binnen het kader van het Joods-Israëlitisch denken niet te vatten, omdat het geen weet heeft van het eeuwigheidsleven; het zat te vast aan het concrete en kende geen abstraheervermogen.